

4. Гервас С. Європейські цінності: між ідеалом, дискурсом і реальністю [Електронний ресурс] / Стелла Гервас. – Режим доступу: http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Ghervas.html#_ftn2

5. Ленин В. Полное собрание сочинений / В. Ленин. – [5 изд.]. – М. : Политиздат, 1975. – Т. 26. – 378 с.

6. Пуховська Л.П. Перспективи формування світового освітнього простору в ХХІ столітті / Л. П. Пуховська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2003. – Вип. 33. – С. 16–18.

7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

8. Хартія основних прав Європейського Союзу (Ницца, 7 грудня 2000 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524

9. Kluckhohn C. Values and alue-Orientations in the Theory of Action Хартія основних прав Європейського Союзу (Ницца, 7 грудня 2000 року) [Електронний ресурс] / С. Kluckhohn // Toward a general theory of action. Camb.; Massachusetts, 1962. – Режим доступу: http://www.umsa.edu.ua/lecture/philosophy/kaf_philosofpidruchkirychok.pdf.

С.Л. Шлемкевич

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ЯК ВИМОГА ЧАСУ

Одним із шляхів подолання кризових явищ у глобальному масштабі можна вважати утвердження нової екологічної культури, ментальних установок екологічного гуманізму, яким утверджується рівновага між пізнавальною діяльністю людини і шанобливим ставленням до цілісності Природи та визначення місця людини у просторі і часі як частини Природи. Це завдання можна вважати одним з головних у процесі реформування вищої школи України. У центрі уваги науковців та педагогів опиняється проблема екологізації навчання.

Ключові слова: культура мислення, духовність, культура, екологія.

Одним из путей преодоления кризисных явлений в глобальном масштабе можно считать утверждение новой экологической культуры, ментальных установок экологического гуманизма, каким утверждается равновесие между познавательной деятельностью человека и уважительным отношением к целостности Природы и определения места человека в пространстве и времени как части Природы. Эту задачу можно считать одной из главных в процессе реформирования высшей школы Украины. В центре внимания учёных и педагогов оказывается проблема экологизации обучения.

Ключевые слова: культура мышления, духовность, культура, экология.

S.L. Shlemkevich. *Greening the learning process as a requirement of time*

The implementation of new environmental culture may be viewed as one of the ways of overcoming the crisis. This is one of the key tasks in reforming Ukraine's higher education. Implementing environmental aspects in educational process is in the focus of scientists and teachers attention.

Key words: *culture of thinking, spirituality, culture, ecology.*

Вступна частина. Одним із шляхів подолання кризових явищ у глобальному масштабі можна вважати утвердження нової екологічної культури, ментальних установок екологічного гуманізму. Це завдання можна вважати одним з головних у процесі реформування вищої школи, який активно розпочався в Україні і має невідворотний характер. Адже промисловість, технології розвиваються настільки швидко, що протягом кожних п'яти років обсяг інформації подвоюється, а це призводить до необхідності постійно поповнювати й вдосконалювати знання, здобуті у вищих навчальних закладах. Сучасному студентові необхідно оволодіти вмінням вчитися, самостійно здобувати потрібні знання і формулювати нові ідеї. Сьогодні є очевидною необхідність розвитку навичок і здібностей до освоєння нових досягнень науки і техніки, їх подальшого використання у відповідності до запитів природного середовища.

Особливі вимоги висуваються до професійної підготовки технічних спеціалістів, до інтелектуального та духовного розвитку особистості. Вища освіта, спрямована на відтворення лише вузького спеціаліста, прагматика, а не духовно розвинутої, творчо мислячої особистості, призводить до загострення протистояння техні-

ки і природи, до руйнівних процесів у навколишньому середовищі. Саме тому треба зробити все можливе, щоб на протигагу парадигмі «навчання» утвердилася парадигма «вчення», на протигагу інформованості утвердилася ідея інтелектуалізації, творчості, свободи мислення. Необхідно утвердити такий процес виховання та освіти, центром якого є творча особистість як найвища цінність. Тобто, зосередити увагу педагогів не лише на розвитку спеціальних здібностей, які дозволяють успішно здійснювати той чи інший вид діяльності, а й на стимулюванні універсально-творчої спрямованості особистості, покликаної захистити живу природу, зберегти її красу і могутність для прийдешніх поколінь.

За цих умов на перший план висувається виховна функція освіти, покликана забезпечити ініціацію творчого самовиявлення, формування духовного світу особистості. Звідсіль *метою* дослідження є визначення виховної функції освіти в аспекті розв'язання питання утвердження нової екологічної культури, формування концепту екологічного гуманізму. Досягнення даної мети потребує вирішення наступних *завдань*: проаналізувати сучасні підходи до тлумачення екологічної культури та екологічних проблем; простежити генезу поглядів на природу, її цілісність, місце людини у природному середовищі; визначити шляхи формування екологічного гуманізму у процесі навчання, зокрема, здобуття вищої освіти, а також реформування цієї сфери духовної культури. Отже, проблема екологізації навчання розглядається у даній статті як проблема одночасно науково-теоретична та навчально-педагогічна, практична.

Основна частина. Сучасні екологічні проблеми безумовно відзеркалюють рівень розвитку, стан екологічної культури суспільств та людства в цілому. На це звертали та звертають увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Характерними в цьому аспекті є міркування М.М. Кисельова, в яких справедливо поєднані в єдиний логічний ланцюг питання спрямування сучасного науково-теоретичного екологічного дискурсу з питаннями розуміння реального стану світу природи та громадськими вимогами стосовно розвитку етичної самосвідомості, що безпосередньо визначає стосунки люди-

ни з природним середовищем: «Розвиток екології як напряму сучасного наукового дослідження стимулюється не стільки “логікою внутрішнього розвитку”, – резюмує вчений, – скільки зовнішніми чинниками. А в соціогуманітарному аспекті цей розвиток ініційований переважно “знизу”, базуючись на громадській стурбованості щодо стану природного довкілля на протидію відомій бюрократичній тактиці “перероблення” природи та “освоєння” її ресурсів. Ця обставина й детермінує формування принципово відмінного від традиційного гуманістично-наукового розуміння стосунків людини з природою, активізує розвиток “екологічної етики” та створення ефективної системи екологічної освіти та екологічного виховання» [1, с. 167-168]. Л.І. Сидоренко вбачає причину екологічної кризи передусім у невідповідності між цільовою та ціннісною формами раціональності, що, в свою чергу, було спричинено кризою «класичного» типу раціональності [див.: 2, с. 176]. Тобто, з одного боку, «модерний» тип культури власне створив техногенну цивілізацію, яка врешті решт й привела до екологічної кризи, а, з іншого – усвідомлення кризового стану «класичної» раціональності надає, на думку автора, певний шанс на «переосмислення поняття розумності людської діяльності в природі» [там само].

Роблячи огляд існуючих підходів до розуміння екології, сучасних екологічних проблем, їх причин, стану екологічної культури тощо, не можна не звернути увагу й на те, що зараз все більше робиться акцент на зв'язку питань, що розглядаються, з процесом глобалізації. Звісно, що ця традиція йде ще від «Римського клубу», який поставив питання про глобальний характер історичного фіналізму, адже характерний для сучасної епохи принцип економічного росту, ніяким чином не контрольованого, поступово вичерпує себе. Саме з цією ситуацією пов'язана створена даною авторитетною організацією концепція «меж росту». В цьому ж контексті глобальності піднімає питання екології, поряд з іншими, й авторитетний німецький соціолог, професор Мюнхенського університету У. Бек, зокрема, підкреслюючи, що глобальність, «світове суспільство» – це вже той факт, який не можна проігнорувати..., навпаки, на його

думку, «уявлення про замкнуті простори перетворилося на фікцію. Жодна країна або група країн не може відгородитися один від одного» [3, с. 25]. І це, в свою чергу, створює особливі умови існування суспільств. Йдеться насамперед про те, що світовий ринок витісняє та підміняє політичну діяльність, що є ознакою панування ідеології неолібералізму. Остання, в свою чергу, «діє за монокаузальним, чисто економічним принципом, зводить багатовимірність глобалізації тільки до одного, господарського виміру, який мислиться до того ж лінійно, і обговорює інші аспекти глобалізації – екологічний, культурний, політичний, суспільно-цивілізаційний, – якщо взагалі справа доходить до обговорення, тільки ставлячи їх у підпорядкування чільному виміру світового ринку» [3, с. 23]. Як бачимо, на думку У. Бека, спостерігаємо у розвитку сучасної цивілізації явний перекис в сторону господарсько-економічних інтересів, закладених світовим ринком, при не зважанні на інтереси духовно-культурні, екологічні тощо. Ось такі реальні проблеми світу, що глобалізується, ще більше загострюють постановки екологічних питань, адже: «В екологічних системах є межа стійкості, і коли антропогенне навантаження перетне межу, то вже неможливо запобігти знищенню цієї екосистеми» [4, с. 27]. Таким чином, йдеться вже не просто про актуалізацію екологічного дискурсу як певного наукового міждисциплінарного напрямку, а про розгляд питання співвідношення «людина – природа» у зв'язку з питанням – бути чи не бути людству, так як: «... до ХХ ст. на Землі не стикалися з такими змінами, внаслідок яких природа опинялась би в стані нестійкої рівноваги, а люди – перед вибором між загибеллю і принципово іншим способом буття. Ми є свідками стійкого розвитку тенденцій, коли природа невідворотно стає середовищем, все менш придатним для життя людей...» [5, с. 152].

На межі гостро ставить питання щодо глобальних криз, особливо екологічної кризи, й Н.В. Мотрошилова. Науковець прослідковує взаємозв'язок понять «цивілізація» та «варварство» передусім в аспекті відношення людської спільноти до природи, наполягаючи на тому, що саме поняття цивілізації віддзеркалює зміну ставлен-

ня людини до природи. Так, на противагу історично попередньому варварству, цивілізація означає не знищення, не розкрадення «матеріалу природи», а його використання, перетворення та навіть певним чином його примноження тощо. У цьому контексті міркувань, цікавою, на наш погляд, є пропозиція виокремлення особливого поняття «всередині-цивілізаційного варварства», за допомогою якого доцільно було б визначати перспективи цивілізаційного розвитку. Зміст даного поняття по суті відтворює процес розв'язання суперечностей сучасної цивілізації, серед яких чи не найбільш небезпечна суперечність – між людиною та природою, що веде, а краще сказати – провокує навмисне або ненавмисне насильство по відношенню до природи, спричиняє екологічні катастрофи. Усі ці сучасні прояви традиційного відношення «людина – природа» демонструють, за авторською думкою, феномен «екологічного варварства»: «... одна з найголовніших іпостасей сучасного варварства – ті дії окремих індивідів, інститутів, держав, які через насильство над природою мають своїм наслідком природні катастрофи, жорстоко “карають” все людство, а не тільки безпосередньо винних (яких, до речі, майже завжди можна знайти). І якщо в давнину, спустошивши перш незаймані ділянки природи, люди рятувалися тим, що перекочували в нові регіони, то тепер у людства немає такого виходу; до того ж й самі катастрофи часто стають глобальними» [6, с. 101].

Серед пропозицій, які висувуються з метою розв'язання екологічних проблем, істотне значення мають міркування про можливість прищеплення сучасній людині норм екологічної етики, формування нової культури мислення, що призведе справді до становлення дієвого екологічного гуманізму. Сподівання на це пов'язуються передусім з оновленою системою освіти, екологізацією процесу навчання, з переглядом принципів здобуття професійних знань. Актуальність даної постановки питання зумовлюється, як було показано, нагальною необхідністю заради життя на планеті подолати екофобні людські орієнтації й нарешті зрозуміти залежність розв'язання екологічних проблем практично від дій кожного, від «... відчуття персональної та колективної відповідальності за стан біосфери пе-

ред сучасним і майбутніми генераціями» [1, с. 168]. З цим, безумовно, не можна не погодитись. Дійсно, в даних умовах практично будь-який фахівець – як людина і як особистість, у світі, що глобалізується, не може стояти осторонь, не може вже уникати власне у своїй діяльності (в меншій чи в більшій мірі) проблем, які означаються екологічними і глобальними. Звідсіль ставиться питання про необхідність розуміння сучасної екології як «синтетичної науки», знатної об'єднати природничі та гуманітарні науки [5, с. 151]; підкреслюється, що екологія як напрямок наукового знання пройшла шлях від науки природничої до науки моральної [1, с. 168]; що екологія має носити характер «випереджувального знання» [4, с. 26; 7, с. 126]. Звідсіль впливає й установка на те, що й екологічне виховання, екологічна освіта також повинні носити випереджаючий характер, що потребує насамперед того, щоб «викладання соціальної екології відбувалося у вигляді не тільки екологічних аспектів у всіх існуючих дисциплінах, але і в якості самостійного предмету, що дає основу такого заломлення в різних областях науки» [7, с.129]. У процитованому доробку передусім доводиться, що «екофільні» установки не формуються стихійно – і в цьому полягає їх корінна відмінність від колишніх установок людини щодо природи, що носили чисто споживчий характер. Доцільно навести ще одну думку про засади екологічної освіти сучасної людини, згідно з якою «... освіта повинна базуватися на філософії співпраці людей і на розумінні ними інтересів всієї природи» [8, с. 168].

Отже, погоджуючись з наведеними вище концепціями насамперед в площині актуальності та особливої необхідності у сучасних умовах глобалізованого світу екологічної освіти, взагалі просвітницької діяльності стосовно екологічних проблем, представимо власну позицію. Висхідним принципом міркувань є те, що екологізацію процесу навчання доцільно розглядати як надзвичайно важливий спосіб уникнення небезпеки нищення людиною навколишнього природного середовища. Інакше кажучи, система освіти та виховання сучасної людини повинна надати їй можливість бути здатною до розв'язання задачі керування в глобальних умовах природною реаль-

ністю, не руйнуючи її. Поза сфери освіти сформувати у сучасників культуру екологічного мислення практично не є можливим. Таким чином, у центрі уваги науковців та педагогів опиняється проблема екологізації навчання. Адже усунення соціоекологічних суперечностей сьогодення повинно рухатись шляхом вдосконалення їх головного винуватця – самої людини і, перш за все, в моральному, культурному відношенні. Очевидно, першим кроком на цьому шляху є ґрунтовне осмислення наявної ситуації, усвідомлення суті тої світоглядної революції, ознаки якої ми спостерігаємо перш за все в утвердженні ментальних установок екологічного гуманізму.

Нові світоглядні парадигми, засновані на фундаменті так званого «екологічного гуманізму», фіксують суттєві зміни у стані суспільної свідомості. Поряд з її традиційними формами (релігійною, моральною, естетичною, філософською, правовою, політичною та науковою) утверджується така її сучасна форма, як екологічна свідомість. Проаналізувавши різноманітні форми історично-культурних уявлень про природу, можна констатувати наявність елементів екологічної свідомості і на більш ранніх етапах існування людського суспільства. Адже потреба використовувати та продуктивно освоювати середовище, подароване природою, існувала завжди і стимулювала процес пізнання. Екологічний аспект такого пізнання робив необхідним обмежити втручання людини у природне середовище, визначити дозволені межі діяльності у складному діалозі з природою. У своєму завершеному вигляді екологічна свідомість як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникає лише в ХХ ст. нашої ери як наслідок відображення загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства та природи в цілому. Вона формується на основі пізнання як тих законів, що забезпечують цілісність природного середовища, так і тих, що повинні обумовлювати людську діяльність з метою збереження придатного для людського існування стану природи.

Реалії сьогодення, екологічні проблеми, породжені антропогенним тиском, руйнацією довкілля, примушують шукати ефектив-

ні шляхи захисту Природи, утвердження так званого «екологічного імперативу» – певних морально-етичних приписів, заснованих на переконанні у необхідності налагодження гармонійних взаємовідносин у системі «ЛЮДИНА – ПРИРОДА». Звідсіль імперативом сучасної екологічної свідомості стає турбота про знаходження і збереження екологічної рівноваги. Це означає, що необхідно враховувати інтереси як суспільства, так і природи. Сьогодні неможливо проігнорувати досягнення науки та техніки, але необхідно визнати і захистити «права» природи. Впровадження ідеї екологізації навчання великою мірою покладено саме на гуманітарні дисципліни. Спрямовані на опанування цінностей культури, вони забезпечують формування власних, непересічних поглядів особистості. Адже лише шляхом залучення до історичного досвіду, що закріплюється у парадигмах мислення, системі цінностей та емоційних станах людини, апробованих соціальною практикою, відбувається формування розвинутої творчої особистості. Гуманітарні дисципліни дають можливість повною мірою забезпечити активізацію тих складових навчально-виховного процесу, які сприяють формуванню екологічної культури майбутнього фахівця.

Особливого значення набуває викладання гуманітарних дисциплін у технічних вищих навчальних закладах. Як відомо, мозок людини складається з двох півкуль, одна з яких відповідає за абстрактні, логічні способи опрацювання інформації, інша – за просторове, інтуїтивне, образне мислення. У технічних вищих навчальних закладах головна увага приділяється так званим точним дисциплінам, засвоєння яких забезпечується домінуванням лівої півкулі, образне мислення залишається начебто у тіні. Це негативно відображається на розвитку творчих потенцій особистості. Збалансувати діяльність двох півкуль мозку, отже, забезпечити наявність чіткої установки на творчість, можливо, створивши такі умови навчання, за яких розвивається і вербально-понятійне, і образне мислення. Вирішити цю проблему у технічному вищому навчальному закладі можна шляхом засвоєння гуманітарних знань, зокрема, філософських, культурологічних. Саме вони дають можливість широко застосовувати проблемні методи навчання, коли заперечується банальна форма спілку-

вання викладача і студента на рівні «запитання-відповідь», удосконалювати механізми ведення дискусій, формулювати завдання, що покликані розвивати уяву, оптимізувати творчий пошук. Такі підходи до процесу навчання примушують утвердити адекватні форми оцінювання якості знань. Це питання справедливо вважають одним з найскладніших, найболючіших сьогодні. Адже надмірне захоплення введенням формалізованого тестування, де головним показником є лише, умовно кажучи, «кількість» нагромадженої інформації, а не її творче опрацювання, може трагічно вплинути на процес формування ціннісно-творчої спрямованості майбутнього фахівця.

Відзначаючи значні зусилля педагогів по налагодженню самого процесу навчання, необхідно разом з тим констатувати, що на сьогоднішній день не існує достатньо серйозних наукових критеріїв, методик оцінювання ефективності екологізації навчання. Пояснюється це багатьма обставинами. По-перше, традиційна система оцінювання якості виконання робіт (реферати, заліки, контрольні роботи, усні виступи) в цьому випадку не є адекватною. Адже живемо в особливу епоху – постмодерної культури, однією з характерних ознак якої є так звана кліпова свідомість, неузгодженість установок та дій. Простіше кажучи, найчастіше сучасна українська людина думає одне, робить інше, при цьому говорить те, що вимагають обставини. Отож, немає гарантії, що студент, який щойно виголосив промову на захист рідної природи, вийшовши з аудиторії, не кине недопалок у суху траву. По-друге, оцінювати вирваний із контексту елемент світогляду особистості (в даному випадку, пов'язаний з установками екологічного гуманізму), неможливо без врахування загального рівня розвитку особистості: установок, світоглядних орієнтирів, сукупності навичок та вмій.

Таким чином, оцінити ефективність процесу накопичення знань, його екологічної компоненти зокрема, можливо лише аналізуючи практичну діяльність випускника, здатність на практиці проявити себе як повноцінну, всебічно розвинуту особистість. Саме таким має стати фахівець-спеціаліст сучасного типу, на формуван-

ня якого скеровує свої зусилля науково-педагогічний склад системи вищої освіти України.

Висновки. Отже, виходячи з нагального для сучасної цивілізації завдання – формування світогляду екологічного гуманізму, маємо утверджувати: освіта повинна бути такою, що виховує. Це особливо є важливим, коли йдеться про екологічне виховання. Адже передусім екологічна проблематика, яка буде домінувати у процесі вивчення як низки загальних, так і спеціальних дисциплін, дозволить студентам – майбутнім фахівцям, знайти шляхи подолання екологічної кризи, що характеризує сучасний культурно-цивілізаційний поступ. Також слід зазначити, що глобальне протистояння людини і природи свідчить не тільки про кризу духовності, цивілізаційну кризу, але й про кризовий стан «модерної» раціональності, некритичне сприйняття якої привело людство до глобальних проблем. Подолання означених кризових явищ пов'язане з утвердженням нової культури мислення передусім у процесі екологізації навчання, з формуванням в навчально-освітній діяльності екологічного гуманізму, тим самим – з встановленням рівноваги між пізнавальною діяльністю сучасної людини та її шанобливим ставленням до природи. Реформування вищої школи України не буде доцільним, якщо не зважити на зазначену проблему екологізації самосвідомості особистості в процесі здобуття нею освіти.

Посилання

1. *Кисельов М.М.* Біологічна етика в системі практичної філософії / М.М. Кисельов // Практична філософія. Науковий журнал. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – № 1. – 195 с. – С. 166-174.
2. *Сидоренко Л.І.* Філософія сучасної екології: єдність наукових, етичних і філософських ракурсів /Л.І. Сидоренко // Там само. – С. 175-184.
3. *Бек У.* Что такое глобализация? / Ульрих Бек [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

4. *Гродзінський Д.* Межа стійкості / Дмитро Гродзінський // Наука і культура. Україна: Щорічник; [редкол.: О. Сергієнко (головн. ред.) та ін.]. – К.: Т-во «Знання», 1989. – 576 с.: іл. – С. 26-29.

5. *Канак Ф.М.* Практична екологія: коло завдань і можливості / Ф.М. Канак // Практична філософія. – Вказане видання. – С. 149-165.

6. *Мотрошилова Н.В.* Цивилізація и варварство в епоху глобальних кризисов / Н.В. Мотрошилова; [2-е, расш. и испр. издание]. – М.: ИФ РАН, «Канон+» РОООИ «Реабилитация», 2010. – 480 с.

7. *Гирусов Э.В.* Социально-экологическое образование / Э.В. Гирусов // Век глобализации. Исследования современных глобальных процессов. – М.: Издательство «Учитель», 2015. – № 1(15) – 184 с. – С. 125-129.

8. *Мазурова Е.Ю.* Роль образования в решении глобальных проблем человечества / Е.Ю. Мазурова // Ноосфера. Збірник філософських праць. – Донецьк: ДонНТУ, 2002. – 206 с. – С. 163-169.